

AGNIESZKA STĘPKOWSKA

Uniwersytet Warszawski

O *ACTIO REI UXORIAE* PRZEKSZTAŁCONEJ
W *ACTIO EX STIPULATU* I O NATURZE
NADANEJ POSAGOM

13 TYTUŁ 5 KSIĘGI KODEKSU JUSTYNIAŃSKIEGO
TEKST – TŁUMACZENIE – KOMENTARZ

Dla Rzymian celem ustanawiania posagu było wniesienie przez kobietę lub jej rodzinę wkładu w ponoszenie ciężarów finansowych małżeństwa (*onera matrimonii*), które spoczywały na mężu. Pisze o tym m.in. Tryfonin w 9 księdze *disputationes*, stwierdzając, że kobieta nie może przyrzec posagu *mortis causa*, gdyż ten musi służyć ponoszeniu ciężarów małżeństwa¹. Posag zatem, będąc bezpośrednio przysporzeniem na rzecz męża, pośrednio powinien przynosić korzyść kobiecie, bowiem w odbiorze społecznym mogła ona oczekiwać od męża utrzymywania jej na poziomie adekwatnym do wartości wniesionego posagu². Uważa-

¹ D. 23,3,76 (Tryph. 9 *disput.*): *Si pater mulieris mortis suae causa dotem promiserit, valet promissio ... non idem dicendum est in persona mulieris, si mulier mortis suae causa dotem promiserit, quia nisi matrimonii oneribus seruiat, dos nulla est.* Podobne stwierdzenie można znaleźć u Papiniana, w tekście pochodzącym z 19 księgi responsów D. 49,17,16 pr. (Pap. 19 *respon.*): *... dos autem matrimonio cohaerens oneribus eius ac liberis communibus, qui sunt in avi familia, confertur.*

² J.F. GARDNER, *Women in Roman Law & Society*, London-Sydney 1986, s. 69; S. TREGGIARI, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford 1991, s. 331; Por. J-U. KRAUSE, *Witwen und Waisen im Römischen Reich*, II: *Wirtschaftliche und gesellschaftliche Stellung von Witwen*, Stuttgart 1994, s. 48.

no bowiem, że dochody z niego powinny być przeznaczone na potrzeby kobiety³.

Z tego też względu pojawiało się pytanie o losy majątku posagowego po ustaniu małżeństwa. Stąd też już w okresie wczesnej republiki pojawia się zobowiązanie zwrotu posagu po ustaniu małżeństwa⁴, ciężące na mężu i jego spadkobiercach. Posag zaczyna się zatem traktować również jako zabezpieczenie utrzymania dla kobiety na wypadek rozwodu⁵. Z czasem też coraz wyraźniej widać, że posag ma służyć zabezpieczeniu dzieci, o czym odnaleźć można wzmiankę już u Papiniana⁶. Tendencja ta zdaje się być coraz wyraźniejsza w prawie poklasycznym⁷. Szczególnie wyraźnie uwidacznia

³ Tezy tej szczególnie obszernie dowodzi S. TREGGIARI, *Roman Marriage*, cit., s. 332-338. Chodzi tu jednak o obowiązek społeczny, analogiczny do obowiązku ustanowienia posagu, nie zaś prawny. Przyczyny, dla których w prawie klasycznym nie istniał po stronie męża prawny obowiązek utrzymania żony, przedstawia J.F. GARDNER, *The Recovery of Dowry in Roman Law*, «Classical Quarterly» 35.2 (1985), s. 453.

⁴ Jak zapewniał Aulus Gellius początkowo obowiązek taki nie istniał. *Noct. Att.* 4,3,1-2: *Memoriae traditum est quingentis fere annis post Romam conditam nullas rei uxoriae neque actiones neque cautiones in urbe Roma aut in Latio fuisse, quoniam profecto nihil desiderabantur nullis etiam tunc matrimoniis divertentibus. Servius quoque Sulpicius in libro quem composuit de dotibus tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse visas scripsit, ... anno urbis conditae quingentesimo vicesimo tertio M. Atilio P. Valerio consulibus.* Zagadnienie rozwodu Carviliusa Rugi omawiają A. WATSON, *The Divorce of Carvilius Ruga*, «TR» 33 (1965), s. 38-50; A. TARWACKA, *Rozwód Carviliusa Rugi. Czy naprawdę pierwszy?*, «CPH» 54.1 (2002), s. 301-308.

⁵ A. SÖLLNER, *Zur Vorgeschichte und Funktion der 'actio rei uxoriae'*, Köln-Wien 1969, s. 114; M. KASER, *Das römische Privatrecht*², I: *Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*, München 1971, s. 332-333.

⁶ D. 49,17,16 pr. O tym, że posag służył również utrzymaniu dzieci wspominają już teksty z przełomu republiki i pryncypatu. Por. Cic., *ad Att.*, 15,20,4; Val. Max. 7,7,4.

⁷ Por. H. KUPISZEWSKI, *Powtórne małżeństwo w konstytucjach cesarzy rzymskich w IV i V wieku*, «Analecta Cracoviensia» 7 (1975), s. 350; J-U. KRAUSE, *Witwen und Waisen im römischen Recht*, I: *Verwitwung und Wiederverheiratung*, Stuttgart 1994, s. 171-181.

się ona w prawie justyniańskim⁸, zwłaszcza zaś w Nowelach. Jak wskazywał Max Kaser⁹, Justynian szczególnie wyraźnie dostrzega alimentacyjną funkcję posagu po zakończonym małżeństwie¹⁰. Wszystko to sprawiało, że kluczowym zagadnieniem prawa posagowego był dla Rzymian los majątku stanowiącego *dos* po ustaniu małżeństwa. Wszystkie te okoliczności sprawiały, że problematyka środków prawnych służących kobiecie do odzyskania posagu po rozwodzie lub śmierci męża stanowiła dla jurystów rzymskich zagadnienie kluczowe.

Znajduje to swoje odbicie również w systematycznym umiejscowieniu posagu w szerszych wykładach jurystów. Posag był instytucją sytuującą się na styku prawa rodzinnego i majątkowego. Okoliczność ta stanowiła przyczynę istotnej trudności przy systematycznym jej umiejscowieniu w całościowym wykładzie prawa rzymskiego. Choć bowiem *dos* była określoną masą majątkową, jej status determinowany był przez prawo osobowe, a konkretniej – prawo małżeńskie. Dlatego też juryści często rozwiązywali ten problem omawiając *dos* w kontekście procesowym, na kanwie *actio rei uxoriae*, czyli właśnie powództwa służącego kobiecie do odzyskania posagu po ustaniu małżeństwa. Uczynił tak chociażby Sabinus w trzeciej części swego *Ius civile*¹¹ i tym samym zdeterminował również usytuowanie rozważań późniejszych jurystów, którzy swe wykłady prowa-

⁸ M. KASER, *Das römische Privatrecht*², II: *Die nachklassischen Entwicklungen*, München 1975, s. 188 i 216-219.

⁹ M. KASER, *Das römische Privatrecht*², II, cit., s. 188 i 190.

¹⁰ Dlatego też zwyczajową powinność uposażenia córki przez ojca czyni obowiązkiem prawnym (C. 5,12,31 pr.-2; C. 5,13,1,13b). Funkcja ta była jednak dość oczywista już znacznie wcześniej. Por. A. ARJAVA, *Women and Roman Law in Late Antiquity*, [doktorat:] Helsinki 1994, Oxford 1998, s. 53, 74 oraz w starszej literaturze C. ARNÒ, *Il nuovo regime dotale serviano*, [w:] *Studi in onore di Pietro Bonfante*, II, Milano 1930, s. 92, który przypisuje ustanowienie nakazu uposażenia Augustowi.

¹¹ Por. F. SCHULZ, *History of Roman Legal Science*, Oxford 1946, s. 158; H.I. ROBY, *An Introduction to the Study of Justinian's Digest. Containing an Account of its Composition and of the Jurists Used or Referred to therein*, Cambridge 1886, s. 143.

dzili w formie komentarza do tej pracy¹². Środki prawne służące odzyskaniu posagu były również przedmiotem zainteresowania Justyniana stając się przedmiotem jego reformatorskiej działalności. Najpełniej widać to w konstytucji z roku 530, która stanowi XIII tytuł V księgi Kodeksu i jest przedmiotem niniejszego opracowania.

Podstawę niniejszego tłumaczenia stanowi tekst Kodeksu Justyniańskiego w opracowaniu Paula Krügera, *Corpus Iuris Civilis*, wyd. stereotypowe 10, t. II, *Codex Iustinianus*, Berolini MCMXXIX.

¹² Doniosłość owego procesowego aspektu prawa posagowego znajduje swój wyraz również w literaturze romanistycznej Por. M. KASER, *Rechtsgrundlagen der actio rei uxoriae*, «RIDA» 2 (1949), s. 511-550; A. SÖLLNER, *Zur Vorgeschichte und Funktion der 'actio rei uxoriae'*, cit.; F. GORIA, *Azioni reali per la restituzione della dote in età Giustiniana: profili processuali e sostanziali*, [w:] *Diritto e processo nella esperienza romana. Atti del seminario torinese (4-5 Dicembre 1991) in memoria di Giuseppe Provera*, Napoli 1994, s. 205-301; TENZE, *'Bona fides' ed 'actio ex stipulatu' per la restituzione della dote: legislazione giustiniana e precedenti classici*, [w:] *I ruoli della buona fede oggettiva nell'esperienza giuridica storica e contemporanea. Atti del Convegno internazionale di studi in onore di Alberto Burdese, Padova - Venezia - Treviso, 15-15-16 giugno 2001*, II, Milano 2003, s. 241-263.

CODEX IUSTINIANUS

DE REI UXORIAE ACTIONE IN EX STIPULATU ACTIONEM TRANSFUSA ET DE NATURA DOTIBUS PRAESTITA

C. 5,13 (*Imp. Iustinianus A. ad populum urbis Constantinopolitanae et universos provinciales*):

C. 5,13,1 pr.:

Rem in praesenti non minimam adgredimur, sed in omni paene corpore iuris effusam, tam super rei uxoriae actione quam ex stipulatu, earum communionem et differentias resecantes et in unum tramitem ex stipulatu actionis totum rei uxoriae ius, quod dignum esse valere censemus, concludentes.

C. 5,13,1,1:

Rei uxoriae itaque actione sublata sancimus omnes dotes per ex stipulatu actionem exigi, sive scripta fuerit stipulatio sive non, ut intellegatur re ipsa stipulatio esse subsequuta.

C. 5,13,1,1a:

Eodemque modo et si inutiliter facta est stipulatio: adiuvari enim eam magis quam evanescere oportet. si enim, cum una in instrumento stipulatio valida inveniatur, et aliis inutilibus suam noscitur praestare fortitudinem, quare non ex nostra lege huiusmodi stipulationibus robur accedat legitimum? est enim consentaneum nobis, qui censemus, et ubi supposita stipulatio non est, intellegi eam fuisse adhibitam, multo magis etiam, si inutilis est, validam eam effici.

C. 5,13,1,1b:

Et ut plenius dotibus subveniatur, quemadmodum in administratione pupillarum rerum et in aliis multis iuris articulis tacitas hypothecas inesse accipimus, ita et in huiusmodi actione damus ex utroque latere hypothecam, sive ex parte mariti pro restitutione dotis sive ex parte mulieris pro ipsa dote praestanda vel rebus dotibus evictis, sive ipsae principales personae dotes dederint, vel promiserint vel susceperint, sive aliae pro his personae, et dos sive

KODEKS JUSTYNIANŚKI
O *ACTIO REI UXORIAE* PRZEKSZTAŁCONEJ W *ACTIO
EX STIPULATU* I O NATURZE NADANEJ POSAGOM

C. 5,13 (*Imperator Justynian August do ludności miasta Konstantynopola i wszystkich prowincji*):

C. 5,13,1 pr.:

Niniejszym przystępujemy do rzeczy nie najmniejszej, lecz [takiej], która rozlana jest po niemal całym zbiorze prawa, zarówno na temat *actio rei uxoriae*, jak i [w tym, co dotyczy] *actio ex stipulatu*, usuwając ich cechy wspólne i różnice, i obejmując w jedną drogę skargi *ex stipulatu* całe [to] prawo posagowe, co do którego uważamy, że godnym jest, aby obowiązywało.

C. 5,13,1:

Toteż po uchyleniu *actio rei uxoriae* postanawiamy, że wszelkich posagów należy się domagać przez *actio ex stipulatu*, niezależnie od tego, czy stypulacja była spisana, czy nie, aby było oczywistym, że stypulacja rzeczywiście została dokonana.

C. 5,13,1,1a:

W ten sam sposób [poczytuje się], jeśli stypulację zawarto wadliwie: powinna ona bowiem bardziej być utrzymana [w mocy], aniżeli nie dojść do skutku. Jeśli bowiem, skoro w jednym przypadku stypulację zawartą w dokumencie uznaje się za ważną, i gdy uznaje się, że i w innych nieskutecznych [przypadkach] jej moc przeważa, dlaczego z naszej ustawy nie miałyby przyjść do tego rodzaju stypulacji moc legitymizująca? Zgadza się bowiem, [my] którzy postanawiamy [to prawo], że [tam] gdzie nie jest dołączona stypulacja, należy uważać ją za mającą miejsce, i tym bardziej [więc], jeśli jest nieważna, należy uczynić ją ważną.

C. 5,13,1,1b:

I aby pełniej wspomagać posagi, tak jak [w przypadku] zarządzania dobrami pupila i w innych licznych przepisach prawa zgadzamy się, by występowała milcząca hipoteka, tak i w tego rodzaju skardze

adventicia sive profecticia sit secundum veteris iuris nominationem.

C. 5,13,1,1c:

Ita enim et imperitia hominum et rusticitas nihil eis possit adferre praeiudicium, cum nos illis et ignorantibus et nescientibus in hoc casu nostram induximus providentiam. si enim et stipulationes et hypothecae inesse dotibus intelleguntur et inutiles stipulationes emendantur, sic in posterum causa inveniatur valida et perfecta, quasi omnibus dotalibus instrumentis a prudentissimis iuris confectis.

C. 5,13,1,1d:

Et nemo putet nos haec sancire in his tantummodo dotibus, quae instrumentis receptae sunt: nihil enim prohibet, etsi sine scriptis dos vel detur vel promittatur vel suscipiatur, simili modo intellegi factam stipulationem et hypothecam ex utraque parte, quasi fuerit scripta. et natura quidem ex stipulatu actionis haec intellegatur, re uxoria in posterum cessante.

C. 5,13,1,2:

Sed etsi non ignoramus ex stipulatu actionem stricto iure esse vallatam et non ex bona fide descendere, tamen, quia novam naturam de dote stipulatio sibi invenit, accommodetur ei a natura rei uxoriae etiam bonae fidei beneficium.

C. 5,13,1,2a:

Et omnes quidem eventus, quos dos ex stipulatu habet, maneat pro sui natura exercens: si quid autem optimum ex rei uxoriae actione invenimus, hoc in praesenti specialiter ei addimus, ut sit et nova ista ex stipulatu quam composuimus et non propria tantum, sed etiam veteris actionis pulchritudine decorata.

dajemy z obu stron hipotekę, czy ze strony męża za zwrot posagu, czy ze strony kobiety za świadczenie tego posagu lub za ewikcję rzeczy posagowych, czy to zwierzchnik rodzinny tej osoby dał lub przyrzekł posag, albo wziął na siebie obowiązek [ustanowienia posagu], czy kto inny [zrobił to] za te osoby, i czy była to *dos adventicia*, czy *profecticia* zgodnie z nazewnictwem starego prawa.

C. 5,13,1,1c:

Tak bowiem i niedoświadczenie ludzi i [ich] prostota nie może przynieść im uszczerbku, skoro my im, nie znającym się i nie wiedzącym, zapewniłszy w tym przypadku naszą opiekę. Jeśli poczytuje się, że stypulacje i hipoteki z mocy prawa występują przy posagach, zaś wadliwe stypulacje będą utrzymywane w mocy, tak i w przyszłości podstawa prawna niech będzie znaleziona ważną i doskonałą, [tak] jakby wszystkie dokumenty posagowe [były] sporządzone przez najbieglejszych w prawie.

C. 5,13,1,1d:

I niech nikt nie uważa, że stanowimy to tylko dla tych posagów, które potwierdzone są w formie dokumentów: nic bowiem nie zabrania, aby – choćby posag był dany, przyrzeczony lub [ktoś] zobowiązałby się do tego bez spisane dokumentu – w podobny sposób była uznawana za dokonaną stypulacja i hipoteka z obu stron tak, jakby była spisana. I natura skargi stypulacyjnej ma być uznawana za taką, skoro *actio rei uxoriae* w przyszłości nie będzie obowiązywać.

C. 5,13,1,2:

Lecz chociaż dobrze wiemy, że *actio ex stipulatu* została obwarowana ścisłym prawem i nie wywodzi się z dobrej wiary, [to] ponieważ stypulacja posagowa [*stipulatio de dote*] uzyskuje nową naturę, niech będzie stosowane do tej skargi ze względu na naturę [*actio rei uxoriae* także dobrodziejstwo dobrej wiary.

C. 5,13,1,2a:

Zaś wszystkie te skutki [prawne], które posag ma ze stypulacji, niech [nadal] wykonują się zgodnie ze swoją naturą: jeśli zaś znaj-

C. 5,13,1,3:

Primum itaque quid naturale sit ex stipulatu actionis, exponatur, et ita, si quid ex actione rei uxoriae supervenerit, addatur.

C. 5,13,1,3a:

Sciendum itaque est edictum praetoris, quod de alterutro introductum est, in ex stipulatu actione cessare, ut uxor et a marito relicta accipiat et dotem consequatur, nisi specialiter pro dote ei maritus ea dereliquit, cum manifestissimum est testatorem, qui non hoc addidit, voluisse eam utrumque consequi.

C. 5,13,1,4:

Maneat ex stipulatu actionis ius ad successores et sine mora transmissionis incorruptum.

C. 5,13,1,5:

Taceat in ea retentionum verbositas. Quid enim opus est inducere ob mores retentionem alio auxilio ex constitutionibus introducto?

C. 5,13,1,5a:

Vel ex qua causa ob res donatas retentio introducatur, cum sit donatori facultas per actionem in rem directam vel per utilem vel per conditionem suo iuri mederi?

C. 5,13,1,5b:

Sed nec retentio ob res amotas necessaria est, cum pateat omnibus maritis rerum amotarum iudicium.

dujemy coś najlepszego z *actio rei uxoriae*, to obecnie wyraźnie tejże [skardze stypulacyjnej] dodajemy, aby [w ten sposób] była nowa skarga *ex stipulatu*, którą ułożyliśmy, i by nie tylko własnym, ale także pięknem starej skargi była ozdobiona.

C. 5,13,1,3:

Toteż najpierw niech będzie przedstawione to, co jest naturalne dla skargi *ex stipulatu*, lecz w taki sposób, że jeśli coś pozostało z *actio rei uxoriae* niech będzie dodane.

C. 5,13,1,3a:

Powinno być także wiadomym, że edykt pretora, który jest wprowadzony *de alterutro*, ustaje przy *actio ex stipulatu*, aby żona otrzymała to, co pozostawił jej mąż i [aby] uzyskała posag, chyba że mąż pozostawił jej to specjalnie zamiast posagu, ponieważ najbardziej oczywiste jest, że testator, który tego nie dodał, chciał, aby oba [majątki] uzyskała.

C. 5,13,1,4:

Prawo transmisji *actio ex stipulatu* na spadkobierców, również [w przypadku], gdy nie miała miejsca zwłoka, niech pozostanie nie naruszone.

C. 5,13,1,5:

Niech milczy w niej [tj. w *actio ex stipulatu*] gadulstwo retencji. Jakaż bowiem jest potrzeba wprowadzać prawo zatrzymania z powodu obyczajności kobiety, skoro z mocy konstytucji została wprowadzona inna pomoc?

C. 5,13,1,5a:

Lub z jakiej przyczyny miałyby być wprowadzone prawo retencji z powodu rzeczy darowanych, skoro darczyńca ma uprawnienie do zaradzenia swemu prawu przez skargę *in rem* bezpośrednią lub analogiczną (*actio utilis*) lub przez *condictio*?

C. 5,13,1,5b:

A [i] co do rzeczy zabranych prawo zatrzymania [również] nie jest konieczne, ponieważ każdemu mężowi jest dostępne *iudicium rerum amotarum*.

C. 5,13,1,5c:

Sileat ob liberos retentio, cum ipse naturalis stimulus parentes ad liberorum suorum educationem hortatur.

C. 5,13,1,5d:

Ne varium genus culpae mariti contra uxores excogitent, ut possint eadem retentione contra eas uti, cum iam etiam imperialibus constitutionibus statutum sit, si culpa mulieris dissolutum fuerit matrimonium, quid fieri oportet.

C. 5,13,1,5e:

Sed nec ob impensas in res dotis factas retentio satis esse nobis videtur idonea. Cum enim necessariae quidem expensae dotis minuunt quantitates, utiles autem expensae non aliter in rei uxoriae actione detinebantur, nisi ex voluntate mulieris, non ab re est, si quidem voluntas mulieris intercedat, mandati actionem a nostra auctoritate marito contra uxorem indulgeri, quatenus possit per hanc hoc quod utiliter impensum est observari: vel si non intercedat mulieris voluntas, utiliter tamen res gesta est, negotiorum gestorum adversus eam sufficit actio.

C. 5,13,1,5f:

Quod si voluptariae sunt, licet voluntate eius expensae, deductio operis quod fecit, sine laesione tamen prioris speciei, marito relinquatur, ut sit omnium retentionum expeditus tractatus et ex stipulatu actio merito secundum sui naturam nullam accipiat retentionem.

C. 5,13,1,6:

Illo procul dubio in ex stipulatu actione servando, ut, si decesserit mulier constante matrimonio, dos non in lucrum mariti cedat nisi ex quibusdam pactionibus, sed ad heredes mulieris ex stipulatu actio secundum sui naturam transmittatur, sive expressa fuerit sive ex hac lege inesse intellegatur.

C. 5,13,1,5c:

Niech milczy prawo zatrzymania z powodu dzieci, ponieważ naturalny bodziec pobudza rodziców do wychowania swych dzieci.

C. 5,13,1,5d:

Niech mężowie nie wymyślają różnych rodzajów winy małżeńskiej przeciw żonie, aby mogli przeciwko nim wykonać to właśnie prawo zatrzymania, ponieważ także już cesarskimi konstytucjami jest postanowione, co powinno się stać, gdy małżeństwo ustanie z winy kobiety.

C. 5,13,1,5e:

Lecz nie wydaje się nam, aby wystarczająco odpowiednie było zatrzymanie z powodu nakładów poczynionych na rzeczy posagowe. Skoro bowiem wydatki konieczne uszczuplają wielkość posagu, użyteczne zaś nakłady nie inaczej były objęte w *actio rei uxoriae*, jak tylko z woli kobiety [.]. Nie jest od rzeczy, w każdym razie, jeśli nakład był poczyniony zgodnie z wolą kobiety, aby była z naszej władzy przyznana mężowi *actio mandati* przeciw żonie, ażeby mogło przez nią [tę skargę] być dochodzone to, co było nakładem użytecznym: albo [też] jeśli nie było woli kobiety, rzecz [sprawa] jednak prowadzona była użytecznie, wystarcza mu przeciw niej *actio negotiorum gestorum*.

C. 5,13,1,5f:

Jeśli jednak [nakłady] są zbytłkwe, to choć dokonane są zgodnie z wolą kobiety, mężowi niech pozostanie prawo wyprowadzenia dzieła, które uczynił, jednak bez naruszenia wcześniejszej istoty rzeczy, aby zajmowanie się wszelkimi retencjami zostało zakończone i aby *actio ex stipulatu*, zgodnie ze swą naturą, słusznie nie uwzględniało [prawa] zatrzymania.

C. 5,13,1,6:

Bez wątpienia w odniesieniu do *actio ex stipulatu* należy zachować to, aby, jeśli kobieta umrze w czasie trwania małżeństwa, posag nie przechodził do zysków męża, wyjąwszy na mocy jakichś postanowień [*pactio*], lecz *actio ex stipulatu* zgodnie ze swą naturą prze-

C. 5,13,1,7:

Cum autem in exactione dotis ex stipulatu quidem actio naturaliter restitutionem dotis a parte mariti uxori ilico et in solidum fieri iubebat, rei uxoriae autem annua bima trima die in his quae pondere numero mensura consistunt exactionem pollicebatur, et non in solidum, sed quantum maritus facere potest, si non dolo malo suam deminuit substantiam, in hac parte rudem figuram ex stipulatu damus actioni, ut, si matrimonium fuerit dissolutum nullo pacto adhibito, in tantum quidem maritus condemnetur, in quantum facere potest, quia hoc aequissimum est et reverentiae debitum maritali, si non dolo malo versatus est: cautione videlicet ab eo exponenda, quod, si ad meliorem fortunam pervenerit, etiam quod minus persolvit, hoc restituere procuret.

C. 5,13,1,7a:

Exactio autem dotis celebretur non annua bima trima die, sed omnimodo intra annum in rebus mobilibus vel se moventibus vel incorporalibus: ceteris videlicet rebus quae solo continentur ilico restituendis, quod commune utriusque fuerat actionis.

C. 5,13,1,7b:

Sin autem supersederit res mobiles vel se moventes vel incorporales post annale tempus restituere vel ceteras res statim post dissolutum matrimonium, etiam usuras aestimationis omnium rerum, quae extra immobiles sunt, usque ad tertiam partem centesimae ex bona fidei introducendas maritus praestet: fructibus videlicet immobilium rerum parti mulieris ex tempore dissoluti matrimonii praestandis, similique modo pensionibus vel vecturis navium sive iumentorum vel operis servorum vel quaestu civilium annonarum et aliis quae sunt eis similia parti mulieris restituendis.

noszona jest na spadkobierców kobiety, czy byłoby to wyrażone wyraźnie [w stypulacji], czy też na podstawie niniejszej ustawy należałoby rozumieć, że [stypulacja ta] zawiera w sobie to postanowienie.

C. 5,13,1,7:

Skoro zaś w przy dochodzeniu posagu skarga *ex stipulatu* nakazywała w sposób naturalny zwrot żonie posagu ze strony męża na miejscu i w całości, [z] *actio rei uxoriae* zaś co do tych rzeczy, które się liczy, mierzy, waży [tj. są zamiennie] obiecywała dochodzenie w 3 rocznych ratach, i nie w całości, lecz [na] ile mąż może czynić, jeśli nie pomniejszył podstępnie swojego majątku, w tej części prostą formę dajemy [skardze] *ex stipulatu*, aby, jeśli małżeństwo byłoby rozwiązane bez dołączenia żadnego *pactum*, mąż niech zostanie zasądzony, [na tyle] ile może czynić, ponieważ to jest najbardziej sprawiedliwe i należne małżeńskiemu obowiązkowi szacunku, jeśli mąż nie działał podstępnie: składa [on] mianowicie zabezpieczenie [*cautio*], że jeśli dojdzie do większego majątku, także [to] co mniej spłacił, postara się zwrócić.

C. 5,13,1,7a:

Spłata zaś posagu niech dokonana będzie nie w trzech rocznych ratach, lecz w przeciągu roku w odniesieniu do rzeczy ruchomych, ruszających się lub niematerialnych: zaś co do zwrotu innych rzeczy, które są związane z gruntem, [niech będą zwrócone] niezwłocznie, co było wspólne obu skargom.

C. 5,13,1,7b:

Jeśli zaś [mąż] zaniechał po upływie rocznego terminu restytucji rzeczy ruchomych, ruszających się lub niematerialnych, lub innych rzeczy natychmiast po rozwiązaniu małżeństwa, mąż niech świadczy także odsetki od sumy, na jaką należy oszacować wszystkie rzeczy, które nie są nieruchomościami, aż do wysokości 3% wprowadzonych w dobrej wierze: oczywiście kobiecie mają być świadczone pożytki z rzeczy nieruchomości z chwili rozwiązania małżeństwa, i w podobny sposób kobiecie powinny być zwrócone czynsz z tytułu najmu [*pensio*], czy opłaty z przewozu statkami, czy bydła, czy prac

C. 5,13,1,8:

Igitur et in sequenti capitulo sua ex stipulatu actio utatur natura, ut, si mulier a marito fuerit heres instituta et legis falcidiae ratio emerit, etiam dotis debitum liceat ei sicuti alia debita ex substantia mariti subtrahere et sic quartam partem deducere.

C. 5,13,1,9:

Cumque ex stipulatu actio in his casibus quos enumeravimus propriam habeat naturam, necessarium est in sequenti tractatu ea exponere, quae vel communia sunt utriusque actionis, quae in solam ex stipulatu actionem colligi oportet, vel propria quidem rei uxoriae actionis, exinde autem ex stipulatu actioni accommodanda.

C. 5,13,1,9a:

Itaque partus dotalium ancillarum, id est quae aestimatae non sunt, vel quae servi dotalis ex quacumque causa nisi ex re mariti vel operis suis adquisierint, ad mulierem pertinere utraque actio similiter voluit.

C. 5,13,1,9b:

Fetus autem iumentorum et omnia quae fructuum nomine continentur ad lucrum mariti pertineant pro tempore matrimonii, sive aestimata sive non aestimata sint.

C. 5,13,1,9c:

Sed et novissimi anni, in quo matrimonium solvitur, fructus pro rata temporis portione debere utrique parti adsignari commune utriusque actionis est, in rebus scilicet non aestimatis. Aestimatarum enim rerum maritus quasi emptor et commodum sentiat et dispendium subeat et periculum expectet.

C. 5,13,1,10:

Cautione videlicet defensionis in specie, in qua dotem suae uxoris vel nurus in familiae heriscundae iudicio praecipuam filius defuncti detrahit, secundum propriam naturam ex stipulatu actionis coheredibus suis praestanda.

niewolników lub korzyść z darmowego chleba [*questu civilium annonarum*] i inne im podobne.

C. 5,13,1,8:

Zatem i w następnym rozdziale niech używa swej natury *actio ex stipulatu*, aby, jeśli kobieta została ustanowiona przez męża dziedzicem i pojawiłby się wzgląd na *lex Falcidia*, także należność posagową wolno jej tak jak i inne długi z majątku męża zabrać [odjąć] i tak czwartą część odprowadzić.

C. 5,13,1,9:

Jako że *actio ex stipulatu* w tych przypadkach, które wymieniliśmy własną ma naturę, konieczne jest w następnym kroku te [cechy] ukazać, które albo są wspólne obu skargom, które w jedną skargę ze stypulacji powinny być zespolone, albo [cechy] właściwe *actio rei uxoriae*, [które] stąd muszą być dostosowane do *actio ex stipulatu*.

C. 5,13,1,9a:

Przeto dzieci niewolnic posagowych, tj. [tych], które nie są oszacowane lub te rzeczy, które niewolnicy posagowi nabyliby z jakiegokolwiek tytułu, o ile nie z majątku męża lub z prac swoich, tak samo obie skargi chciałyby, by [te rzeczy] należały do kobiety.

C. 5,13,1,9b:

Płód zaś bydła i wszystko, co jest zawarte w pojęciu pożytku za czas małżeństwa, niech przypadnie mężowi [jako zysk], czy [rzeczy te] były oszacowane, czy nie.

C. 5,13,1,9c:

Lecz i pożytki [powstałe] w ostatnim roku, w którym małżeństwo jest rozwiązane, [proporcjonalnie do czasu] na raty obu stronom powinny być przypisane, co jest wspólną [cechą] obu skarg, oczywiście, w stosunku do rzeczy nie oszacowanych. [W stosunku do] rzeczy oszacowanych bowiem mąż jakby był nabywcą i doznaje korzyści, i ponosi koszty i ryzyko.

C. 5,13,1,10:

[Mąż] powinien bowiem złożyć swoim współdziedzicom zabezpieczenie obrony, zgodnie z własną naturą *actio ex stipulatu*,

C. 5,13,1,11:

Videamus igitur, quali incremento ei de rei uxoriae actione accedente formare decet ex stipulatu actionem. Cumque iuris certi et indubitati est, si parens per virilem sexum adscendens dote pro filia vel nepte praestita emancipaverit eam vel ipse decesserit, in rei uxoriae actione dotem quomodo ad mulierem pertinere, etsi fuerit exheredata (quod non erat in ex stipulatu actione: ibi etenim velut aliae actiones in omnes heredes actio dividebatur), aequissimum nobis visum est et in ex stipulatu actione mulierem dotem suam praecipuam accipere, etsi emancipata vel exheredata sit vel cum aliis heredibus scripta.

C. 5,13,1,12:

Quo a nobis recepto et aliae multae species promptum accipiunt exitum, cum dos possit et de inofficioso actionem excludere, maxime si sufficit ad quartam, et in collationem ferri, si intestatus pater familias decesserit, et testamento facto, quando hoc testator dixerit. Quae omnia ex stipulatu actio a rei uxoriae actione accipit.

C. 5,13,1,13:

Accedit ei et alia species a rei uxoriae actione. Si quando etenim extraneus dotem dabat nulla stipulatione vel pacto pro restitutione eius in suam personam facto, quisquis is fuerat, mulier habebat rei uxoriae actionem: quod antea in ex stipulatu actione non erat. Stipulatione autem vel pacto interposito stipulator vel is qui paciscebatur habebat vel ex stipulatu vel praescriptis verbis civilem actionem.

C. 5,13,1,13a:

In praesenti autem non sic esse volumus, sed si non specialiter extraneus dotem dando in suam

Personam dotem stipulatus est vel pactum fecerit, tunc praesumatur mulier ipsa stipulationem fecisse, ut ei dos ex huiusmodi casu accedat.

w przypadku, w którym syn zmarłego zabiera posag swojej żony lub synowej otrzymany przed innymi w *iudicium familiae herciscundae*.

C. 5,13,1,11:

Zobaczmy zatem, jakim udoskonaleniem przyrastającym jej [skardze stypulacyjnej] z *actio rei uxoriae* godzi się nadać kształt *actio ex stipulatu*. Kiedy jest właściwością prawa pewnego i niewątpliwego, [że] jeśli rodzic lub wstępny w linii męskiej ustanowiwszy posag dla córki lub wnuczki emancypował ją lub sam zmarł, w [przypadku] *actio rei uxoriae* posag należy do kobiety, nawet jeśli byłaby wydziedziczona (czego nie było w *actio ex stipulatu*: tam bowiem tak jak w innych skargach skarga była dzielona między wszystkich dziedziców), wydaje się najbardziej sprawiedliwym, żeby także w skardze *ex stipulatu* kobieta miała prawo otrzymać zabrany z wyprzedzeniem posag, nawet jeśli jest emancypowana lub wydziedziczona albo ustanowiona razem z innymi dziedzicami.

C. 5,13,1,12:

Po przyjęciu tego przez nas i inne liczne przypadki otrzymują dogodnie rozwiązanie, skoro posag może wykluczyć *actio inofficiosi [testamenti]*, zwłaszcza jeśli wystarcza do kwarty; może być również wniesiony na zaliczenie na dział spadkowy, jeśli *pater familias* zmarł nie pozostawiwszy testamentu, jak również [wówczas] gdy sporządził testament, jeśli testator tak nakazał. Te wszystkie cechy *actio ex stipulatu* nabywa od *actio rei uxoriae*.

C. 5,13,1,13:

Następnie przyrastają jej [skardze stypulacyjnej] i inne cechy *actio rei uxoriae*. Jeśli kiedy bowiem osoba trzecia posag dała bez [zawarcia] stypulacji lub *pactum* o zwrot sobie tego posagu, kimkolwiek by [ten ktoś] był, kobieta miała *actio rei uxoriae*: czego wcześniej nie było w *actio ex stipulatu*. Po dodaniu stypulacji zaś lub *pactum*, stypulator lub ten, kto się układał, miał cywilną skargę albo *ex stipulatu* albo *praescriptis verbis*.

C. 5,13,1,13a:

W obecnej [ustawie] nie chcemy, by tak było, ale jeśli osoba trzecia dając posag nie przyjęła wyraźnie przyrzeczenia lub nie zawarła

C. 5,13,1,13b:

Neque enim in hac specie volumus videri extraneum tacitam stipulationem fecisse, ne, quod pro mulieribus introduximus, hoc adversus mulieres convertatur. Immo magis in huiusmodi dotibus, quae ab extraneis dantur vel promittuntur, ipsa mulier videatur fecisse tacitam stipulationem, nisi expressim extraneus sibi dotem reddi pactus fuerit vel stipulatus, cum donasse magis mulieri quam sibi aliquid ius servasse extraneus non stipulando videtur.

C. 5,13,1,13c:

Extraneum autem intellegimus omnem citra parentem per virilem sexum adscendentem et in potestate dotandam personam habentem: parenti enim tacitam ex stipulatu actionem donamus.

C. 5,13,1,14:

Et hoc ex rei uxoriae actione simili modo ex stipulatu actioni accommodandum est. Si quando etenim post solutum matrimonium dos a patre petebatur, si quidem rei uxoriae fuerat actio, non poterat solus pater sine consensu filiae suae agere: et si necdum actione mota ab hac luce fuerat subtractus et si lis contestata esset, ad filiam quasi proprium patrimonium dos revertebatur.

C. 5,13,1,14a:

Quod non erat in ex stipulatu actione: ibi enim et solus exactio-nem habebat consensu filiae non expectato et, si decedebat, ad suos heredes transmittebat. Sed rei uxoriae ius et in ex stipulatu actionem transponere satis humanum, satis pium, satis utile matrimoniis est.

pactum, że posag zostanie jej zwrócony, wtedy domniemywa się, że sama kobieta zawarła stypulację, aby do niej w tym przypadku należał posag.

C. 5,13,1,13b:

I nie chcemy bowiem [również], by wydawało się w tym przypadku, że osoba trzecia zawarła milczącą stypulację, aby [to], co wprowadziliśmy na korzyść kobiet, przeciw kobietom się nie obróciło. Tym bardziej przy tego rodzaju posagach, które przez osobę trzecią są dane lub obiecane, niech wydaje się, że sama kobieta zawarła milczącą stypulację, chyba że osoba trzecia wyraźnie zastrzegła sobie [dla siebie] zwrot posagu przez *pactum* lub stypulację, ponieważ wydaje się, że osoba trzecia nie zawierająca stypulacji bardziej dała coś kobiecie niż sobie jakieś prawo zachowała.

C. 5,13,1,13c:

Pod pojęciem osoby trzeciej rozumiemy zaś każdego, z wyjątkiem rodzica, wstępnego w linii męskiej i mającego osobę obdarowaną pod władzą: rodzicowi bowiem nadajemy milczącą *actio ex stipulatu*.

C. 5,13,1,14:

I podobnie [jak uczyniliśmy to w powyższych przypadkach], tak i teraz należy przydać [te] cechy *actio rei uxoriae* skardze stypulacyjnej. Jeśli bowiem po rozwiązaniu małżeństwa posag był żądany przez ojca, jeśli nawet przysługiwało mu *actio rei uxoriae*, ojciec nie mógł pozywać sam bez zgody swojej córki. I jeśli [ojciec] zmarł zanim skarga nie została [jeszcze] wniesiona, tudzież jeśli nie doszło do *litis contestatio*, posag był zwracany córce, jako własny [jej] majątek.

C. 5,13,1,14a:

Czego nie było w *actio ex stipulatu*: tam bowiem i [on] sam miał tylko [prawo] sądowego dochodzenia posagu, bez wymogu zgody córki, i jeśli zmarł, [prawo to] przechodziło na jego spadkobierców. Lecz wystarczająco ludzkie, wystarczająco święte, wystarczająco korzystne dla małżeństw jest przeniesienie zasad [dotyczących *actio rei uxoriae*] na *actio ex stipulatu*.

C. 5,13,1,15:

Et cum lex Iulia fundi dotalis Italicis alienationem prohibebat fieri a marito non consentiente muliere, hypothecam autem nec si mulier consentiebat, interrogati sumus, si oportet huiusmodi sanctionem non super Italicis tantummodo fundis, sed pro omnibus locum habere.

C. 5,13,1,15a:

Placet itaque nobis eandem observationem non tantum in Italicis fundis, sed etiam in provincialibus extendi. Cum autem hypothecam etiam ex hac lege donavimus, sufficiens habet remedium mulier, et si maritus fundum alienare voluerit.

C. 5,13,1,15b:

Sed ne ex consensu mulieris hypothecae eius minuantur, necessarium est et in hac parte mulieribus subvenire hoc tantummodo addito, ut fundum dotalem non solum hypothecae titulo dare nec consentiente muliere maritus possit, sed nec alienare, ne fragilitate naturae suae in repentiam deducatur inopiam.

C. 5,13,1,15c:

Licet enim Anastasiana lex de consentientibus mulieribus vel suo iuri renuntiantibus loquitur, tamen eam intellegi oportet in res mariti vel dotis quidem, aestimatas autem, in quibus dominium et periculum mariti est: in fundo autem inaestimato, qui et dotalis proprie nuncupatur, maneat ius intactum, ex lege quidem Iulia imperfectum, ex nostra autem auctoritate plenum atque in omnibus terris effusum et non tantum Italicis et sola hypotheca conclusum.

C. 5,13,1,16:

Illud etiam generaliter praesenti addere sanctioni necessarium esse duximus, ut, si qua pacta intercesserint vel pro restitutione dotis vel pro tempore vel pro usuris vel pro alia quacumque causa, quae nec contra leges nec contra constitutiones sunt, ea observentur.

C. 5,13,1,15:

I ponieważ *lex Iulia* zakazała zbywania gruntów posagowych położonych w Italii przez męża bez zgody kobiety, zaś [ustanawiania] hipoteki nawet jeśli [kobieta] się zgodziła, jesteśmy zapytywani, czy należy, żeby przepis tego rodzaju odnosił się do nie tylko do gruntów w Italii, lecz także do wszystkich [gruntów].

C. 5,13,1,15a:

Toteż podoba się nam, aby postanowienie to zostało rozszerzone się nie tylko na grunty Italskie, lecz także na prowincjonalne. Ponieważ zaś daliśmy także z tej ustawy hipotekę, kobieta ma wystarczający środek prawny, nawet gdyby mąż chciał zbyć grunt.

C. 5,13,1,15b:

Lecz za zgodą kobiety hipoteki jej nie były pomniejszane, konieczne jest i w tej części kobiety wspomóc, to tylko dodawszy, aby mąż nie mógł nawet za zgodą kobiety nie tylko obciążyć grunt posagowy tytułem hipoteki, lecz [także] zbyć, by przez słabość natury swojej w nową biedę nie była wprowadzona.

C. 5,13,1,15c:

Chociaż bowiem *lex Anastasiana* mówi o wyrażających zgodę żonach lub o odrzucających swoje prawo, jednak trzeba, żeby była ona rozumiana w stosunku do rzeczy męża lub posagu, ale oszacowanych, co do których mąż ma własność i ponosi ryzyko [ich pogorszenia lub utraty]: zaś co do gruntu nie oszacowanego, który jest właściwie nazywany posagowym, niech pozostanie prawo nienaruszone, niedoskonałe *lex Iulia*, z naszej zaś władzy pełne i rozprzestrzenione na wszystkie ziemie, nie tylko ograniczone do Italskich i samej hipoteki.

C. 5,13,1,16:

Uznaliśmy, że jest konieczne, żeby to także ogólnie dodać do niniejszego postanowienia, aby jeśli zostałyby zawarte jakieś *pacta*, czy odnośnie zwrotu posagu, czy określające czas, czy [też dotyczące] odsetek, czy odnośnie jakiejś innej przyczyny, które to *pacta* nie są sprzeczne z ustawami ani konstytucjami, te mają być przestrzegane.

C. 5,13,1,16a:

Sin autem repudio matrimonium fuerit dissolutum, omnia iura, quae ex Theodosiana vel nostra lege descendunt, immutilata custodiantur.

C. 5,13,1,16b:

Simili modo ea, quae Anastasiana legi pro his quae bona gratia separantur enumerata sunt, firma illibataque permaneant.

C. 5,13,1,16c:

Et generaliter quidquid sacratissimis constitutionibus vel libris prudentium cautum est, quod non contrarium huic legi inveniatur, et hoc in sua maneat firmitate et ex stipulatu actioni adgregetur, licet in re uxoria tractatum est.

C. 5,13,1,16d:

Quae omnia in his tantummodo dotibus locum habere censemus, quae post hanc legem datae fuerint vel promissae vel etiam sine scriptis habitae: instrumenta enim iam confecta viribus suis carere non patimur, sed suum expectare eventum.

[a. 530]

C. 5,13,1,16a:

Jeśli zaś małżeństwo byłoby rozwiązane przez *repudium*, wszelkie prawa, które zstępują z Teodozjańskiej lub naszej ustawy niech będą w niezmienionym kształcie przestrzegane.

C. 5,13,1,16b:

Podobnie te [postanowienia], które w *lex Anastasiana* [C. 5,17,9] są wymienione [odnośnie] tych [małżeństw], które *bona gratia* są rozwiązane, niech zostaną trwałe i nienaruszone.

C. 5,13,1,16c:

I ogólnie, cokolwiek jest zastrzeżone w najświętszych konstytucjach lub księgach uczonych, co nie znajduje się w sprzeczności z tą ustawą, to niech pozostaje w swej mocy i niech zostanie dołączone do [zakresu] *actio ex stipulatu*, choć omawiane jest [przy okazji] posagów.

C. 5,13,1,16d:

Sądzimy, że wszystkie [te postanowienia] mają miejsce [zastosowanie] w tych [tylko] posagach, które po wydaniu tej ustawy byłyby dane lub przyręczone, [a] także sporządzone bez [zachowania] formy pisemnej: nie pozwalamy bowiem, żeby dokumenty już sporządzone straciły swą moc, lecz [nakazujemy] żeby oczekiwały swego skutku.

KOMENTARZ

Ad C. 5,13,1,1

Pierwotnie mężowski obowiązek zwrotu posagu wiązał się w prawie rzymskim z istnieniem dwóch skarg, mianowicie *actio rei uxoriae* i *actio ex stipulatu*. Ta ostatnia była chronologicznie pierwsza i niosła ze sobą wiele zalet dla kobiety, jednak mógł z niej skorzystać jedynie ustanawiający posag (tj. kobieta, jej wstępny lub osoba trzecia), gdy zawarł on przy ustanawianiu posagu stosowną stypulację, w której mąż kobiety zobowiązywał się zwrócić posag po ustaniu małżeństwa. To stypulacyjne zabezpieczenie nosiło nazwę *cautio rei uxoriae*. W I wieku p. n. e. w prawie pretorskim wprowadzono *actio rei uxoriae*, która to skarga przysługiwała z mocy prawa kobiecie lub jej ojcu. Powództwo stypulacyjne wynikające z *cautio rei uxoriae* było pod wieloma względami korzystniejsze i łatwiejsze do zastosowania, jednak krąg osób uprawnionych do wytoczenia go był w naturalny sposób ograniczony jedynie do osób, które w chwili zawierania małżeństwa już zastanawiały się nad losami posagu po ustaniu związku. Było to więc powództwo, które niosło pewne udogodnienia dla osób zapobiegliwych. Natomiast *actio rei uxoriae* była pod wieloma względami mniej wygodna, m.in. nie była dziedziczna, jednak miała zasadniczą zaletę, mianowicie była dostępna z mocy prawa. Justynian postanowił stworzyć nową zupełnie skargę, która łączyłaby zalety obydwu dotychczasowych. Justynian nadał jej miano *actio ex stipulatu*. Mimo nazwy jednej z dotychczasowych skarg należy jednak pamiętać, że utworzone przez Justyniana powództwo było zupełnie nowym, *sui generis* środkiem prawnym. Aby jednak nadać tej skardze charakter *actio ex stipulatu*, Justynian w pierwszej kolejności musiał wprowadzić do prawa fikcję zawartej przy ustanawianiu posagu stypulacji. Umożliwiło to uznanie *actio ex stipulatu* za przysługujące z mocy prawa, niezależnie od rzeczywistego zawarcia *stipulatio*, podobnie jak dotychczas przysługiwała *actio rei uxoriae*.

Drugim postanowieniem cesarza było wprowadzenie wzajemnych hipotek ustawowych na dobrach współmałżonka. Z mocy pra-

wa przysługiwała żonie hipoteka na dobrach męża na zabezpieczenie zwrotu posagu, natomiast mąż uzyskał hipotekę ustawową na majątku żony na zabezpieczenie wypłacenia lub wydania przedmiotu posagu oraz na wypadek ewikcji posagu przez osobę trzecią.

Ad C. 5,13,1,2

Klasyczna *actio ex stipulatu* była skargą *stricti iuris*. Nowa skarga stypulacyjna służąca dochodzeniu zwrotu posagu była – na wzór *actio rei uxoriae* – skargą dobrej wiary. Ze zmianą tą łączą się liczne konsekwencje, które rozstrzygane są w dalszym ciągu konstytucji. Nadanie skardze stypulacyjnej nowego charakteru jest pierwszym z kroków ku połączeniu obu skarg w jedną, łączącą w sobie cechy starej *actio ex stipulatu* i *actio rei uxoriae*.

Ad C. 5,13,1,3

W pierwszej kolejności konstytucja przedstawia charakterystyczne cechy skargi stypulacyjnej, które pozostają w mocy.

Ad C. 5,13,1,3a

Jeśli małżeństwo ustało wskutek śmierci męża, mógł on zapewnić żonie zwrot posagu w drodze zapisu testamentowego, w którym testator zapisywał kobiecie sam przedmiot posagu (*legatum dotis*) lub jego równowartość (*legatum pro dote*). Na podstawie tego zapisu, kobiecie przysługiwała skarga o jego realizację. Jednocześnie jednak, ponieważ posag wciąż nie został jej zwrócony, kobiecie przysługiwało prawo żądania od spadkobierców męża zwrotu posagu w drodze wytoczenia *actio rei uxoriae*. Jednoczesne wytoczenie tych skarg powodowałoby uzyskanie przez kobietę dwóch odrębnych przysporzeń. Sytuacje takie ograniczał *edictum de alterutro*. Edykt ten wprowadzał domniemanie, że zapisy na rzecz żony uczynione przez męża, który nie zwrócił posagu, są dokonane *pro dote*, czyli w miejsce zwrotu posagu¹³. Kobieta musiała zatem dokonać wyboru, z którego tytułu uzyska majątek posagowy, tj. czy wystąpi

¹³ Por. W. DAJCZAK, *Zapisy na rzecz żony w rzymskim prawie klasycznym*, Toruń 1995, s. 121-131.

ze skargą z tytułu zapisu, czy z *actio rei uxoriae*. Domniemanie wprowadzone przez edykt było obalalne – kobieta musiała wykazać, że mąż ustanawiając legat nie czynił tego z zamiarem zwrotu posagu. Domniemanie wprowadzone przez *edictum de alterutro* nie występowało natomiast przy *actio ex stipulatu*.

Justynian zmienił ten stan, uchylając edykt i wprowadzając przeciwne domniemanie, że zapis nie jest dokonywany w celu realizacji zobowiązania do zwrotu posagu, a zatem, że kobieta może uzyskać zarówno przedmiot zapisu, jak i posag. Wyjątek stanowi sytuacja, w której testator zaznaczył, że zapis został ustanowiony w celu zwrotu posagu.

Ad C. 5,13,1,4

Actio rei uxoriae – w przeciwieństwie do *actio ex stipulatu* – nie podlegała dziedziczeniu. Prawo wytoczenia *actio rei uxoriae* wygasło z chwilą śmierci osoby uprawnionej do dochodzenia posagu, tj. kobiety lub jej *pater familias*. Wyjątkiem była sytuacja, gdy mąż popadł w zwłokę; wówczas chronione skargą roszczenie przechodziło na spadkobierców zmarłego. Justynian utrzymuje w mocy prawo dotyczące *actio ex stipulatu*, która była skargą dziedziczną – roszczenia wynikające z zawartej stypulacji posagowej mogły być dochodzone również po śmierci osoby zawierającej stypulację. Niezależnie zatem od tego, czy mąż popadł w zwłokę co do zwrotu posagu, czy też nie, skarga przechodziła na spadkobierców osoby uprawnionej do jej wytoczenia.

Ad C. 5,13,1,5

Actio rei uxoriae, będąc skargą dobrej wiary, gwarantowała mężowi prawo retencji (zatrzymania) przedmiotu posagu do czasu wyrównania przez żonę poniesionych przez męża kosztów. Istniało pięć powodów, dla których mąż mógł zatrzymać określoną część posagu. Były to *retentio propter liberos* (prawo zatrzymania części posagu ze względu na żyjące wspólne dzieci), *propter mores uxoris* (ze względu na nieobyczajność żony), *propter impensas* (ze względu na nakłady poniesione na posag), *propter res donatas* (ze względu na rzeczy подарowane), *propter res amotas* (ze względu na rzeczy zabrane).

Justyniańska *actio ex stipulatu* zachowała cechy „dawnej” skargi stypulacyjnej, w której mężowi nie przysługiwało *ius retentionis*. Justynian zlikwidował tym samym system retencji, podkreślając, że mężowi przysługują inne środki prawne, umożliwiające dochodzenie wyrównania poniesionych wydatków.

Fragment ten wspomina o *retentio propter mores* – prawie zatrzymania ze względu na obyczajność kobiety. Największym naruszeniem dobrych obyczajów (*mores graviores*) przez kobietę było popełnienie *adulterium* (cudzołóstwa). Umożliwiało to mężowi zatrzymanie 1/6 posagu. Jeśli kobieta naruszała w czasie trwania małżeństwa dobre obyczaje w inny sposób (*mores leviores*), mąż mógł zachować 1/8 posagu.

Ad C. 5,13,1,5a

Jako druga zlikwidowana została *retentio propter res donatas*. W prawie klasycznym, darowizna między małżonkami była zakazana i uznawana za nieważną. Mąż mógł zatem żądać zwrotu podarunków. Dopóki ich nie odzyskał, mógł zachować część posagu, stanowiącą równowartość prezentu. Justynian likwidując tę retencję, pozostawił darczyńcy skargę *in rem* (z tytułu zachowanej własności) lub *condictio* (z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia).

Ad C. 5,13,1,5b

W odniesieniu do rzeczy należących do męża, a zabranych przez żonę, mężczyźnie nie przysługiwała przeciw kobiecie *actio furti*, gdyż była ona skargą infamującą. Mąż mógł natomiast skorzystać z prawa retencji (*retentio propter res amotas*) albo wytoczyć przeciw kobiecie *actio rerum amotarum*. Justynian, likwidując *retentio propter res amotas*, pozostawił tylko tę ostatnią możliwość.

Ad C. 5,13,1,5c

W dalszej kolejności Justynian zlikwidował *retentio propter liberos*. W prawie klasycznym, w przypadku rozwiązania małżeństwa przez rozwód, *actio rei uxoriae* umożliwiała mężowi zachowanie po 1/6 posagu na każde pozostające na jego utrzymaniu dziecko. Nie mógł przy tym zatrzymać więcej niż połowę posagu. Kiedy po śmierci kobiety

skargę wytaczał jej ojciec, mąż mógł zachować po 1/5 na każde dziecko. W tym wypadku nie istniało ograniczenie prawa zatrzymania.

Ad C. 5,13,1,5d

Prawo retencji ze względu na utrzymanie wspólnych dzieci przysługiwało mężowi wówczas, gdy małżeństwo ustało z winy kobiety. Prawo cesarskie stopniowo ograniczało „inwencję” mężów w wymyślaniu przyczyn ustania małżeństwa, leżących po stronie żony. Ustawodawstwo cesarskie dotyczące tej kwestii zawarte zostało w tytule *De repudiis et iudicio de moribus sublato* (C. 5,17). Podaje się tam szereg przyczyn, które uzasadniają zerwanie małżeństwa. Należą do nich np. zdrada małżeńska, zabójstwo, truciicielstwo, fałszerstwo, bezczeszczenie grobów, sprzeczny z dobrymi obyczajami styl życia, etc. Zerwanie małżeństwa z innych przyczyn naraża repudiującego małżonka na sankcje majątkowe.

Ad C. 5,13,1,5e

Mężczyzna pozywany o zwrot posagu w drodze *actio rei uxoriae*, mógł pomniejszyć zwracaną sumę o wartość poczynionych na posag nakładów koniecznych, zgodnie z zasadą, że nakłady konieczne umniejszają posag. W przypadku nakładów użytecznych, mężczyźni przysługiwało prawo retencji przedmiotów posagowych, do czasu zwrotu przez żonę ich wartości. Warunkiem przysługiwania *ius retentionis propter impensas* było dokonanie ich za zgodą kobiety. Jeśli żona nie wyraziła zgody na dokonanie takiego nakładu, mąż ponosił koszty na własne ryzyko. Wprowadzając *actio ex stipulatu* jako jedyną skargę służącą dochodzeniu zwrotu posagu Justynian nie zmienił sytuacji prawnej nakładów koniecznych. Zniósł on natomiast prawo retencji przysługujące mężowi w przypadku nakładów użytecznych, wprowadzając w to miejsce dwie skargi przeciw kobiecie. Była to *actio mandati* przysługująca w przypadku dokonania nakładów za zgodą kobiety i *actio negotiorum gestorum* w przypadku dokonania nakładów bez zgody żony.

Ad C. 5,13,1,5f

W odniesieniu do nakładów zbytkowych Justynian uznał za właściwe stosowanie ogólnych zasad: mężowi przysługiwało *ius tollendi*

tych nakładów „w naturze”, jeśli można było je oddzielić od rzeczy głównej bez jej pogorszenia (*ius tollendi* – prawo zabrania nakładów poczynionych na cudzą rzecz – zostało nazwane tu przez Justynianę *ius deductionis*).

Ad C. 5,13,1,6

Fragment ten stanowi powtórzenie uregulowań zawartych w C. 5,13,1,4. Justynian utrzymał w tworzonej przez siebie skardze dziedziczny charakter klasycznej *actio ex stipulatu*, poprawiając tym samym sytuację spadkobierców kobiety. Do tej pory nie mieli oni legitymacji do wytoczenia *actio rei uxoriae* po śmierci kobiety, jako że skarga ta była niedziedziczna.

Ad C. 5,13,1,7

Fragment ten porusza kwestię sposobu zwracania posagu. W prawie klasycznym mąż zwracał posag w różny sposób, w zależności od tego, jaką skargą został pozwany. Mąż pozwany przez *actio rei uxoriae* mógł zwrócić posag w trzech rocznych ratach, jeśli przedmiotem posagu były rzeczy zamienne lub posag został oszacowany; nieoszacowane rzeczy niezamienne powinien zwrócić natychmiast. Zasądzenie męża z tytułu *actio ex stipulatu* nakładało na niego obowiązek natychmiastowego zwrotu całości posagu, niezależnie od tego, co stanowiło jego przedmiot. Istniała jeszcze jedna różnica między tymi skargami: zasądzenie z *actio rei uxoriae* następowało na *id quod facere potest* (na tyle, ile mąż mógł świadczyć). Przy *actio ex stipulatu* zasądzenie następowało na pełną wartość posagu.

W tym wypadku Justynian uznał, że zasądzenie na podstawie nowej *actio ex stipulatu* winno opiewać na *id quod facere potest*, z zastrzeżeniem, że mąż powinien zobowiązać się do spłaty pozostałej części posagu, gdy będzie wypłacalny.

Ad C. 5,13,1,7a

Cesarz odstąpił od zróżnicowania sposobu zwrotu posagu w zależności od tego, czy posag stanowiły rzeczy zamienne i niezamienne oraz od możliwości rozłożenia spłaty na trzy roczne raty. Cesarz

uznał, że nieruchomości powinny być zwrócone natychmiast, zaś ruchomości w ciągu roku.

Ad C. 5,13,1,7b

W przypadku, gdy mąż popadnie w zwłokę w zwrocie przedmiotów posagowych, ma on obowiązek zapłacić 3%-owe odsetki od wartości ruchomości wchodzących w skład posagu. W odniesieniu do nieruchomości posagowych mąż jest zobowiązany zwrócić kobiecie wszystkie pożytki (tak naturalne jak i cywilne), uzyskane od chwili rozwiązania małżeństwa.

Ad C. 5,13,1,8

Regulacja niniejsza koresponduje z C. 5,13,1,3a, bowiem i tu Justynian przeciwdziałała temu, by zwrot posagu wdowie pomniejszył jej udział w spadku po mężu. Posag nie zaliczał się do kwarty falcydyskiej. Wydana w 40 r. p. n. e. *lex Falcidia* ograniczała rozporządzenie majątkiem w drodze legatów do $\frac{3}{4}$ wartości majątku, nakazywała zatem spadkodawcy zachować dla spadkobiercy $\frac{1}{4}$ majątku (pozostałego po odliczeniu ciężących na nim długów). W przypadku, gdy legaty przekraczały ową wartość, ulegały one proporcjonalnemu zmniejszeniu. W niniejszej regulacji posag został potraktowany jako dług spadkowy, który żona ustanowiona spadkobiercą mogła odjąć od masy spadkowej i dopiero od tak uzyskanej wartości obliczać przynależną jej $\frac{1}{4}$.

Ad C. 5,13,1,9

Po opisie przejmowanych przez nową skargę cech skargi stypulacyjnej, w dalszej kolejności Justynian omawia cechy, które nowa skarga przejmuje z *actio rei uxoriae*, oraz cechy wspólne obu skargom.

Ad C. 5,13,1,9a

W pierwszej kolejności Justynian utrzymuje w mocy dotychczasowe rozróżnienia dotyczące statusu pożytków, które przynosi majątek posagowy. Zasadą jest, że pożytki, które posag przyniósł przed zawarciem małżeństwa powiększają posag (stają się zatem przedmiotem dochodzenia przez *actio rei uxoriae* lub *actio ex stipulatu* po ustaniu małżeństwa). Natomiast własność pożytków, które

przyniósł posag po zawarciu małżeństwa, nabywa mąż jako właściciel posagu. Istniały tu jednak wyjątki. Dzieci nieoszacowanych niewolnic oraz pożytki, które przynieśli niewolnicy posagowi (o ile pożytki te pochodzą z innych źródeł niż majątek męża lub prace przez nich wykonane – np. legat zapisany niewolnikowi) również po zawarciu małżeństwa powiększają posag i jako składnik tego majątku powinny być zwrócone kobiecie po ustaniu małżeństwa, zatem nowa skarga – na wzór dotychczasowej – obejmuje je swoją skutecznością.

Ad C. 5,13,1,9b

Wszystkie pozostałe pożytki uzyskane w czasie trwania małżeństwa przypadają mężowi. Nie ma przy tym różnicy, czy pożytki przyniosły dobra posagowe oszacowane, czy nie, bowiem w czasie trwania małżeństwa mąż jest właścicielem przedmiotów posagowych i zgodnie z ogólną zasadą, to jemu, jako właścicielowi, przypada własność pożytków.

Ad C. 5,13,1,9c

Problem pojawia się dopiero po ustaniu małżeństwa, kiedy pojawia się obowiązek zwrotu posagu. Przedstawiana regulacja dotyczy sytuacji szczególnej, choć nader częstej, gdy związek ustaje w ciągu kolejnego roku liczonego od chwili ustanowienia posagu (a zatem nie po upływie kolejnego pełnego roku). Justynian utrzymuje tu zasady obowiązujące w prawie klasycznym. Były one wspólne dla *actio rei uxoriae* i *actio ex stipulatu*.

Obowiązki męża były różne w zależności od tego, czy posag był oszacowany, czy też nie. Oszacowanie posagu miało ten skutek, że mąż nie miał obowiązku zwrotu konkretnego przedmiotu posagu, lecz musiał zwrócić sumę, na jaką posag został oszacowany (posag złożony z rzeczy zamiennych traktowany był jak oszacowany). W przypadku posagu oszacowanego mąż traktowany był zatem (przynajmniej w prawie justyniańskim) jak jego nabywca, tj. ponosił ryzyko przypadkowego pogorszenia bądź utraty rzeczy, natomiast przypadała mu własność wszelkich pożytków, które rzecz przyniosła.

Inaczej przedstawiała się sytuacja, gdy posag nie został oszacowany. Wówczas po ustaniu małżeństwa mąż powinien był zwrócić żonie te rzeczy, które zostały mu w posagu wydane. Ryzyko zatem ich utraty lub pogorszenia spoczywało na kobiecie. Skutkiem tego, korzyści, które przyniosły dobra posagowe, przypadały mężowi tylko podczas trwania małżeństwa, zaś po jego ustaniu mąż musiał zwrócić je kobiecie wraz z posagową rzeczą macierzystą.

W omawianej regulacji, w przypadku *dos aestimata* korzyści były zwracane proporcjonalnie do czasu, który upłynął w danym roku. Pierwszym dniem „roku obliczeniowego” był dzień, w którym mąż nabył własność przedmiotu posagu: jeśli rzecz została wydana przed zawarciem małżeństwa, każdy rok liczył się od dnia jego zawarcia, zaś jeśli rzecz wydana została już w czasie trwania małżeństwa, każdy rok obliczał się od dnia wydania¹⁴.

Ad C. 5,13,1,10

Warto w tym miejscu wskazać, jaki stan faktyczny miał na myśli Justynian wydając niniejszą regulację: mężczyzna zawierający małżeństwo, będące podstawą ustanowienia posagu, był jeszcze osobą *alieni iuris*. Ustanowiony posag wszedł zatem do majątku *pater familias* męża. Ponieważ posag miał charakter *dos recepticia*, ustanawiającemu przysługiwała względem *pater familias* (przysiękającemu zwrot) *actio ex stipulatu*. Po śmierci *pater familias*, mąż kobiety miał prawo zabrać posag przed dokonaniem podziału spadku między współdziedziców, jednak bierna legitymacja procesowa z tytułu stypulacji zawartej przez *pater familias* przechodziła na wszystkich współdziedziców – nie tylko na męża kobiety. Wyjaśnia to przyczynę, dla której cesarz postanowił, że mąż obejmując posag musiał zobowiązać się do obrony swoich współdziedziców w sytuacji, gdyby zostali pozwani przez ustanawiającego posag.

Ad C. 5,13,1,11

We fragmencie tym rozważana jest sytuacja prawna kobiety, domagającej się zwrotu posagu. W prawie klasycznym, prawo do żą-

¹⁴ Por. również D. 23,3,7; D. 23,3,10; D. 24,3,5-7.

dania zwrotu *dos profecticia* przez *actio rei uxoriae* przysługiwało albo kobiecie (gdy była *sui iuris*) albo ustanawiającemu wstępnemu (gdy kobieta pozostawała pod jego władzą). Jeśli kobieta wyszła spod władzy wstępnego (wskutek jej emancypacji lub śmierci ustanawiającego), była jedyną osobą uprawnioną do wytoczenia *actio rei uxoriae*. Tymczasem w sytuacji, gdy zwrot posagu zastrzeżony został stypulacyjnie, roszczenie o zwrot posagu wchodziło do masy spadkowej ustanawiającego i podlegało ogólnym zasadom dziedziczenia. W tej sytuacji, kobieta wydziedziczona lub emancypowana, jako nieuprawniona do dziedziczenia, nie miała możliwości odzyskania swojego posagu. Jej prawa były upośledzone również wówczas, gdy była ona ustanowiona współspadkobiercą, bowiem roszczenie o zwrot posagu dzieliło się proporcjonalnie do udziałów w spadku.

Justynian tworząc nową skargę służącą dochodzeniu zwrotu posagu nadał jej cechę *actio rei uxoriae* w tym sensie, że kobieta miała prawo odzyskać swój posag niezależnie od swej sytuacji prawno-spadkowej.

Ad C. 5,13,1,12

Ustanowienie posagu stanowi dla córki przysporzenie wyłączające możliwość obalenia przez nią testamentu przez wniesienie *querela inofficiosi testamenti*. Skarga ta przysługiwała kobiecie w sytuacji, gdy wstępny nie pozostawił należnego jej zachowku. Jeśli kobieta chciała przystąpić do dziedziczenia beztestamentowego, musiała zaliczyć posag na dział spadkowy. W przypadku dziedziczenia testamentowego miała ten obowiązek tylko wówczas, gdy testator uzależnił prawo kobiety do dziedziczenia od dokonania przez nią *collatio dotis*.

Ad C. 5,13,1,13

W prawie klasycznym z mocy prawa przysługiwała kobiecie *actio rei uxoriae*. Wyjątek stanowiła sytuacja, gdy ustanawiający zastrzegł stypulacyjnie, że po ustaniu małżeństwa wskutek śmierci kobiety posag zostanie mu zwrócony (*dos recepticia*). Stypulację taką zawierano przeważnie wówczas, gdy ustanawiającym była osoba trzecia, tj. nie sama kobieta lub jej zwierzchnik rodzinny. Na

podstawie takiego przyrzeczenia ustanawiającemu przysługiwała *actio ex stipulatu*.

Ad C. 5,13,1,13a

Przekształcając *actio rei uxoriae* w nową *actio ex stipulatu* Justynian wprowadził domniemanie, że stypulacyjne przyrzeczenie zwrotu posagu po ustaniu małżeństwa zostało zawarte przez kobietę, która w związku z tym zyskiwała *actio ex stipulatu* o zwrot posagu. Ustanawiający posag mógł to domniemanie obalić zastrzegając *explicite*, że zwrot posagu powinien nastąpić do jego rąk.

Ad C. 5,13,1,13b

Celem wprowadzonej przez Justyniana regulacji było uchronienie kobiety przed niekorzystnymi skutkami wprowadzonej przezeń fikcji zawarcia stypulacji. Gdyby bowiem cesarz nie wprowadził wspomnianego domniemania, roszczenie z tytułu stypulacji, z mocy prawa towarzyszącej ustanowieniu posagu, przysługiwałoby ustanawiającemu, a nie kobiecie.

Ad C. 5,13,1,14

W przypadku rozwiązania małżeństwa przez rozwód, a kobieta pozostawała pod władzą, zwierzchnik mógł wytoczyć *actio rei uxoriae adiuncta filiae persona*, czyli za zgodą kobiety. Śmierć rodzica powodowała przejście legitymacji procesowej na kobietę.

W przypadku *actio ex stipulatu*, skarga przysługiwała temu, kto stypulację zawarł. W przypadku śmierci tej osoby, prawo wytoczenia skargi przechodziło na jej spadkobierców. Jeśli ustanawiającym – i zawierającym stypulację – był ojciec kobiety, jego śmierć powodowała dziedziczenie wierzytelności z tytułu posagu przez jego spadkobierców. Była to dla kobiety sytuacja niekorzystna, ponieważ nie musiała ona należeć do grona dziedziców ojca (przy dziedziczeniu testamentowym), lub mogła być jednym z kilku współdziedziców – wówczas wierzytelność posagowa przypadała wszystkim proporcjonalnie do udziału w spadku.

Z tego powodu Justynian postanawia, że w odniesieniu do legitymacji procesowej tworzona przezeń skarga będzie podlegała zasadom charakterystycznym uprzednio dla *actio rei uxoriae*.

Ad C. 5,13,1,15

Fragment ten dotyczy sytuacji prawnej gruntów posagowych. U podstaw regulacji leży wydana jeszcze w czasach Augusta (w 18 r. p. n. e.) ustawa, zwana *lex Iulia de fundo dotali*, która – według relacji Justyniana – zakazywała zbywania bez zgody żony gruntów posagowych położonych w Italii, oraz obciążania ich hipoteką nawet za zgodą kobiety.

Ad C. 5,13,1,15a

W pierwszej kolejności Justynian rozszerzył zakres obowiązywania tego zakazu również na nieruchomości posagowe położone w prowincjach. Ze względu zaś na to, że w celu zabezpieczenia zwrotu posagu Justynian przyznał żonie hipotekę ustawową na dobrach męża [C. 5,13,1,1b], cesarz uznał, że nawet pogwałcenie ustawy przez męża nie pogorszy sytuacji kobiety.

Następnie Justynian uznał, że prawo zbywania i obciążania hipoteką nieruchomości posagowych nie przysługuje mężowi nawet w przypadku zgody kobiety. Justynian motywuje swe rozwiązanie obawą, że kobieta zostanie „nakłonią” przez męża do wyrażenia zgody i w ten sposób będzie działać na swą szkodę. Postanowienie to okazało się jednak być zbyt rygorystyczne i sam Justynian zmienił je w 537 r. w noweli 61, umożliwiając na powrót mężczyźnie zbycie nieruchomości posagowej, pod warunkiem jednak dwukrotnego wyrażenia zgody przez kobietę w odstępie dwóch lat.

Ad C. 5,13,1,15b

Jak wskazuje konstytucja, celem wprowadzenia absolutnego zakazu zbywania nieruchomości posagowych jest „aby jej [kobiety] hipoteki nie były umniejszane”. Wydaje się, że chodzi tu o przyznaną kobiecie w innej części konstytucji [C. 5,13,1,1b] milczącą hipotekę na dobrach męża na zabezpieczenie zwrotu posagu.

Ad C. 5,13,1,15c

Zakaz wprowadzony przez Justyniana dotyczył jednak tylko gruntów posagowych, które nie zostały oszacowane. W stosunku do gruntów nieoszacowanych Justynian utrzymał w mocy postanowie-

nia tzw. *lex Anastasiana* [C. 4,29,21]. Konstytucja ta dotyczyła zasadniczo tematyki udzielania poręczeń przez kobiety (co było zabronione jeszcze przez *senatus consultum Velleianum*). Ustawodawstwo stopniowo odchodziło od tego bezwzględnego zakazu, a jednym z kolejnych etapów była właśnie *lex Anastasiana*. Anastasius umożliwił kobiecie skuteczne prawnie zrzeczenie się przysługującej jej hipoteki.

Ad C. 5,13,1,16

Fragment ten zawiera postanowienia, które współcześnie zostałyby określone jako „przepisy przejściowe i końcowe”. Utrzymane zostają sankcje (m.in. przepadek darowizny przedmałżeńskiej i posagu) za rozwód dokonany z innych przyczyn, niż wskazane w konstytucjach; bez sankcji pozostają rozwody tzw. *bona gratia* – za obojawną zgodą stron, bez wskazania winnego rozpadu związku. Pozostają w mocy prywatne porozumienia, będące w zgodzie z dotychczasowymi konstytucjami, jak również wcześniejsze akty prawne w tych częściach, w których pozostają zgodne z obecną konstytucją. Jak przewiduje ostatnie zdanie, konstytucja ma zastosowanie do wszystkich postanowień dotyczących posagów, które są zawarte po wydaniu niniejszej konstytucji.